

СРПСКИ
МОЛИТВЕНИК

СПОМЕНИЦА
МИЛАНУ РЕШЕТАРУ

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

ACADEMIA SCIENTIARVM ET ARTIVM SERBICA

SECTIO LINGVISTICA AC LITTERARIA

FVN DATIO „GEORGIVS ZEČEVIĆ“ AD CYRILLICI ABECEDARII VSVM
TVENDVM AVGENDVMQVE

EVCHOLOGION SERBICVM
MEMORIAE MILAN REŠETAR
1512–1942–2012

Acceptum in Sectionis linguisticae ac litterariae conventu x,
qui habebatur die xxvii mensis Decembris, anno mxxvi,
auctoribus Predrag Piper et Jasmina Grković-Major,
illis Academiae sodalibus

Ediderunt

JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR

VIKTOR SAVIĆ

BELGRADI

MMXVI

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ФОНД „ЂОРЂЕ ЗЕЧЕВИЋ“ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ЂИРИЛИЧКОГ ПИСМА

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК
СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности,
од 27. децембра 2016. године, на основу реферата академика
Предрага Пипера и академика Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници
ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
ВИКТОР САВИЋ

БЕОГРАД
2016

McHenry

Милан Решетар (Фото: САНУ–Ф 270)

МИЛАН РЕШЕТАР

МИЛАН РЕШЕТАР КАО ТУМАЧ И ПРИРЕЂИВАЧ ЊЕГОШЕВИХ ДЕЛА

1. РЕЦЕПЦИЈА РЕШЕТАРЕВИХ НАУЧНИХ ПОГЛЕДА НА ЊЕГОШЕВ ЈЕЗИК. Несумњиве су заслуге Милана Решетара за заснивање и развој његошологије. У десет издања *Горској вијенца*,¹ као и у другим научним радовима мањег обима, он је до 1940. поставио стабилне основе за даља проучавања и тумачења Његошевих дела, те језика и стила у њима. Нема потоњег тумача Његошевог књижевног дела који није цитирао Решетара, а неретко и полемисао са њиме. Готово као опште место може се прихватити суд Александра Младеновића да је Решетар „наш познати његошолог“²

Само сасвим изузетно, баш као изузетак који потврђује правило, Решетарево име се прескакало при набрајању најзначајнијих његошолога: „Зато је најбоље да поменемо само имена неких аутора који су понајвише писали о језику ‘Горског вијенца’. То су, прије свега, Михаило Стевановић, Радосав Бошковић и Александар Младеновић, а прије њих Данило Вушовић“³ Да Драго Ђупић није био у праву при оваквој селекцији, најбоље сведочи управо увид у студије аутора на које се позивао, јер се и при њиховом најповршнијем читању увиђа колико су пажње посвећивали Решетаревим судовима.

Пре Решетаревих истраживања било је заиста мало литературе о Његошу, а на тада ретка релевантна дела прави пионир његошологије указао је у предговору свога канонског издања *Горској вијенца*.⁴ С пуно разлога је Михаило Стевановић подсећао на давно време када су се предавачи морали у настави користити „јединим успешним и врло успешним коментаром Милана Решетара“⁵ У рецепцији Решетара као његошолога, чини нам се, запостављен је значај наведенога предговора, а акценат је по правилу стављан на његове коментаре Његошевих стихова у *Горском вијенцу*, као и на његове текстолошке поступке. Тако је и Стевановић указивао на то да је Решетар „први значајни и један од најзначајнијих коментатора Горског вијенца“⁶ Крајем XX века, Радмило Маројевић је метафорично констатовао како је сунце науке о Његошу „у Решетарево вријеме, округло педесет година, стално просијавало кроз облаке и измаглицу“⁷

Надамо се да ће овај прилог показати да је наведени предговор, као и други Решетареви радови о Његошу, указао и на неке друге битне правце

проучавања Његошевог језика и стила, којима су касније више ишли историчари књижевности него историчари језика.

2. РЕШЕТАРОВ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ПРИРЕЂИВАЊА. Као један од пионира његошологије, а у време када текстологија још није била развијена као наука, Решетар је морао стварати теоријско-методолошки оквир за истраживање и приређивање Његошевог текста, као и за формат и садржај коментара уз текст, истовремено исправљајући грешке својих претходника, нпр. при транскрибовању графеме „јат“ и сл. Решетару је било веома стало до тачности Његошевога штампаног текста, те је сматрао да је примарна дужност приређивача да испрати све фазе објављивања, све до коректуре табака припремљених за штампану. Нажалост, намере су се и у то време понекад разилазиле са реализацијом, па о чувеном „државном“ тј. „голом“ издању *Горској вијенца* из 1926. године Решетар пише: „То кажем зато што у Држ. издању има нажалост подоста штампарских и коректорских ‘исправака’ што су управо погрешке, наиме својевољна одступања од мојега, па стога и оригиналнога текста. Морам наиме изјавити да сам ја за Д само дао голи текст, онакав какав сам мислио да треба да буде, а иначе ја са самим издањем нисам имао никаква посла, а нарочито нисам видио ни једне коректуре ни једног табака!“⁸

¹ Милан Решетар, *Живот и рад Пејтра Пејтровића Њејоша*, Горски вијенац владике црногорског Петра Петровића Њејоша, Државна штампарија (десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара), Београд 1940, LXIII.

² Александар Младеновић, *Прилози о Њејошу*, Ваљево, Ваљевска штампарија, 1996, 150.

³ Драго Ђупић, *Линјивистички огледи о Вуку и Њејошу*, Београд, Научна књига, 1988, 161.

⁴ М. Решетар, *Живот и рад Пејтра Пејтровића Њејоша*, XLII–XLIII.

⁵ Михаило Стевановић, *О језику Горској вијенца*, Београд, Српска академија наука и уметности – Научна књига, 1990, 3.

⁶ М. Стевановић, *О језику Горској вијенца*, 8.

⁷ Радмило Маројевић, *Горски вијенац: изворно чишћење*, Његошев гласник, књига 1, Никшић – Београд, Центар за информативну дјелатност – Унирекс, 1999, 161.

⁸ М. Решетар, *Ново издање свих Њејошевих дјела*, Јужнословенски филолог XV (1936), 217–218. У коментарима Решетар користи следеће скраћенице: Д за Државно издање, В за Вушовићево издање и Ј за издање браће Јовановић.

2.1. АУТЕНТИЧНОСТ ШТАМПАНОГ ТЕКСТА. На основу Решетарових коментара о наведеном издању које није – према сопственим речима – „ни удесио ни прегледао“, видљиво је било „његово извесно незадовољство издањем Његошевих дела, а међу њима и *Горскої вијенца* 1926. године“.⁹ Многи детаљи показују Решетареву посвећеност питању аутентичности приређеног штампаног текста у односу на аутограф: „У почетку од В има факсимил првих 30 стихова по аутографу *Шћејана Малоја*. Ја нисам знао, а мислим да врло многи нису знали да има и тај Његошев аутограф“.¹⁰ Следећи ову основну приређивачку замисао, у истраживању *Свободијаве* пошао је Решетар од рукописног текста, а не од Ненадовићевог приређеног издања, исправљајући при томе грешке у штампаном тексту:¹¹ „И за *Свободијаву* може донекле бити говора у аутографу, јер се у петроградској Јавној библиотеци чува њен рукопис што га је сам Владика прегледао и исправљао“.¹² И сам Решетар чинио је, међутим, при приређивању према аутографу грешке, које је касније увидео и исправио Вушовић.¹³

2.2. ТЕКСТОЛОШКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ. Иако текстолошки аксиоми у србистици још нису били устављени, Решетар се трудио да пронађе праву меру у обиму и садржају коментара, свестан да се таквим напорима приређивача могу упутити и иронични коментари. Њих је луцидно предупредио духовитим именовањем, указујући на суштину приређивачевих напора:

„А и ово моје филолошко цјепидлачење неће бити на одмет, јер сваки, па и најмањи труд посвећен изучавању дјела нашега великога пјесника има своју вриједност, а можда ће моћи да буде од користи оному који ће, надајмо се, скоро приређивати четврто издање свих Његошевих дјела“.¹⁴

Остављајући своје канонско издање Његошевог *Горскої вијенца*, Решетар демонстрира научно поштење и пред научну јавност износи критике које је добио за претходни приређивачки посао. У дужем цитату који следи у тексту, Решетар указује и на друге аспекте приређивачког посла: увиђање неисплатљивости преобимних приређивачевих рукописа, тј. материјалне потешкоће које би они створили издавачу спремном на ризик, али и на суштинску природу и функцију („задаћу“) коментара. Ово друго посредно сведочи и о тадашњој рецепцији постојећих приређених издања Његошевих дела и погрешној визури критичара, који су приређивачки посао, и коментаре као његову срж, доживљавали више као есејистички, а мање као научни задатак:

„Ово се десето, а сигурно и посљедње моје издање *Горскої Вијенца* врло слабо разликује од деветога, јер нити сам ја могао да много мијењам у главним тачкама увода нити у тексту и коментару, а није ми ни са стране приговарано ни свјетовано да треба што мијењати. Једини је, колико ја знам, сада већ покојни Љуба Стојановић рекао неколико ријечи о деветом издању у цетињским *Зайисима* год. III (1928), 305–306, највише зато да ми пријатељски ‘запрети’ да ће ‘неко други’, ако ја не хтједнем, издати *Горски Вијенац* с коментаром какав је он мислио да је потребит, то јест у којему ће се за сваки стих навести колико је за њ давано разних тумачења. На то сам му ја приватно одговорио да ћу ја радо приредити издање какво он жели, ако ми он нађе издавача за издање с тако огромним коментаром. Али Стојановић издавача нашао није, па тако и овога пута *Горски Вијенац* излази без ‘потпуног’ Стојановићева коментара, а и већ отприје с друге стране жељковано издање с ‘пјесничким’ коментаром није се још појавило – као да је задаћа коментатора да о пјесми пјесму пјева а не да што је могуће јасније, па макар каткад и ‘прозаички’, протумачи што је баш сам пјесник хтио да рече ондје гдје то није доста јасно казао“.¹⁵

2.2.1. ОРТОГРАФСКЕ И ИНТЕРПУНКЦИЈСКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ. Сасвим је природно то што је Решетар, лишен јасних текстолошких критеријума у првој половини XX века, вршио ортографске и интерпункцијске интервенције у Његошевом тексту у намери да Његошево дело приближи савременом читаоцу.¹⁶ О (не)оправданости и (не)тачности Решетарових интервенција у Његошевом тексту писало се много, тако да је готово свака регистрована и прокоментарисана.¹⁷

И о овоме приређивачком поступку Решетар оставља опширан коментар, скрећући пажњу читаоцима да су потпуну тачност процеса ометали

⁹ А. Младеновић, *Прилози о Њејошу*, 147–148.

¹⁰ М. Решетар, *Ново издање свих Њејошевих дјела*, 227.

¹¹ Данило Вушовић, *О Њејошевом језику*, Подгорица – Никшић, Октоих – Центар за културу Никшић, 2004, 32–33.

¹² М. Решетар, *Ново издање свих Њејошевих дјела*, 229.

¹³ Д. Вушовић, *нав. дело*, 33–34.

¹⁴ М. Решетар, *Ново издање свих Њејошевих дјела*, 232.

¹⁵ М. Решетар, *Живои и рад Пејтра Пејровића Њејоша*, XLIII.

¹⁶ Чине то и данас многи приређивачи, не остављајући, нажалост, најчешће никаквога трага о својим интервенцијама, осим штуре информације да су граfiјски и ортографски мењали тј. прилагођавали оригинални текст, најчешће дате у поговору или напомени приређивача.

¹⁷ Александар Младеновић, *Књига о Њејошу: стиудије и чланци*, Књижевне новине, Београд 1989, 211; М. Стевановић, *нав. дело*, 20, 21, 193; Р. Маројевић, *нав. дело*, 106, 175; Д. Вушовић, *нав. дело*, 217 итд.

различити фактори: а) недоследност Његошеве графиције и ортографије; б) вишезначност појединих Његошевих реченица; в) Његошева непотпуна графицијска еволуција од славеносрпске („предвуковске“) ка Вуковој ћирилици:¹⁸

„Текст се дакле у Д и В мора уопће слагати, јер В-ћ није требао Д да зна како се мора водити модерна ортографија и интерпункција, као што ни ја за то нисам требао Ј. Али у детаљу може често бити, и има, и у једном и у другом делу несугласица, једно стога што је Владичина ортографија инконзеквентна, а друго, што се нека ријеч или реченица може на разне начине схватити. Не могу, наравски, овдје о томе надуго говорити, али је добро познато да за тачно преписивање Владичина оригинална текста највише то смета што он јест попримио Вуково *ћ* и *ђ*, али није његових *ј*, *љ* и *њ*, па се је помагао како је боље знао и умио (а филолог није био никакав!), и тако отежавао нама читање“:¹⁹

Решетар није пропустио да укаже и на разлике између Његошевог морфонолошког и Вуковог фонолошког (фонетског) ортографског проседеа, а посебно је истакао и примере у којима се проблем са чисто ортографског преноси и на ортоепски план, увиђајући дијалекатске специфичности Његошевог језика, али и његову тежњу ка наддијалекатском изразу:

„Ортоепско је питање и како се имају преписивати ријечи сложене са префиксима *без-*, *из-* и *раз-* кад за префиксом иде палатални сугласник. Његош по правилу оставља сибилант без промјене. И ја сам их редовно тако остављао, н. пр. у *В изњихаше* посв. 3, *разљујџи* В 188, *бесчешџија* 2344“:²⁰

Решетарове интерпункцијске и ортографске интервенције наилазиле су на различите коментаре. Данас је углавном општеприхваћен Младеновићев став о изменама Његошеве интерпункције: „М. Решетар је у праву када сматра, супротстављајући се мишљењу М. Шевића, да се мора интервенисати у Његошевој интерпункцији приликом издавања његових дела“:²¹ Уосталом, сва значајна сагледавања Решетаровог приређивања Његошевих дела осврћу се на ортографске интервенције везане за састављено и растављено писање речи;²² писање апострофа;²³ малог и великог слова²⁴ и сл.

2.2.2. Изговор ЈАТА. Посебно је, и данас, деликатно питање Његошевих екавизама. Не одбацујући ни претпоставку да су у питању накондне интервенције приређивача, Решетар у Његошевим дугим слоговима /ре/ и /ле/ на месту примарног /rě/ и /lě/ види пре свега ортографске славенизме, тј. утицај руског и рускословенског

писања. Он одбацује одговарајући фонетизам ових славенизама, те их пребацује у ијекавску форму:

„Како се ти ‘екавски’ облици у Његоша налазе понајвише у дугим слоговима послѣје сугласника *р* и *л*, то ја мислим – уколико их нису унијели екавци издавачи неких Његошевих пјесама – да су они књишкога поријекла, то јест да је Његош тако писао према руском и рускославенском, гдје често *ре-ле* стоји мјесто *рѣ-лѣ*, али да он нити је сам изговарао, нити тражио да његови читаоци изговарају те ријечи екавски. Ја сам их зато свуда окретао на јекавски изговор пишући *’је* или *је*“:²⁵

2.2.3. АКЦЕНТОВАЊЕ. Стицајем разумљивих околности, за савремене његошологе свакако је најизазовније питање акцентовања Његошевог текста, будући да се у томе поступку првенствено морају укрштати недовољно истражени дијалектолошки параметри са синхронизмама, а потом и истражити – готово без икаквих материјалних доказа – сложени проблеми акцената славенизама, смештених при томе у контекст стиха. У појединим, ређим, ситуацијама Решетар је место коментара одређеног стиха читаоцу нудио само његов акцентовани запис. Када се такви Решетарови примери анализирају, види се да у Његошевим стиховима често имамо хомографе, чији смисао заправо зависи од необележеног акцента. Не чуди стога ни што је реаговања на рачун овога Решетаровог незахвалног посла, тј. акцентовања Његошевих примера, било релативно мало у односу на друге критичке коментаре:²⁶

2.2.4. ТРАНСКРИПЦИЈА. Већ је указано на исправност Решетарових транскрипцијских решења у вези са графемом <љ>.²⁷ Похвале на рачун појединих Решетарових транскрипција изнео је и Александар Младеновић, као у примеру

¹⁸ „Мало се зна да је Његош само пјесму *Србин Србима на часџи захваљује*, коју је издао г. 1834 на Цетињу, наштампао сасвим Вуковом графиком и ортографијом, дакле и са *ј-љ-њ*, а само му се није дало да промијени *џ* на *џ* у *србски*“ (М. Решетар, *Ново издање свих Његошевих дјела*, 228).

¹⁹ М. Решетар, *Ново издање свих Његошевих дјела*, 218–219.

²⁰ *Истио*, 222.

²¹ А. Младеновић, *Књија о Његошу: студије и чланци*, 114.

²² Р. Маројевић, *нав. дело*, 49; Д. Вушовић, *нав. дело*, 225, 228.

²³ М. Стевановић, *нав. дело*, 189.

²⁴ А. Младеновић, *Књија о Његошу: студије и чланци*, 233.

²⁵ М. Решетар, „*Ново издање свих Његошевих дјела*“, 219.

²⁶ Уп. Р. Маројевић, *нав. дело*, 170; Д. Вушовић, *нав. дело*, 226.

²⁷ Д. Вушовић, *нав. дело*, 33. Исти аутор указује и на друга Решетарова транскрипцијска решења (нпр. на стр. 27, фуснота 4, и сл.).

дублетних решења *erljer* и *ereljere*²⁸ или при бележењу дијалекатског /n/ место /њ/,²⁹ али је напоредо са похвалама изнео и неке замерке, везане за графематски статус интервокалског /j/³⁰ или дугог /-и/³¹

2.3. УТВРЂИВАЊЕ АУТОРСТВА И ХРОНОЛОГИЈЕ. Познато је да ауторство многих српских књижевних текстова из XIX века спорно, и то не важи само за оне који су потенцијално Његошеви. Сви приређивачи Његошевих дела морали су решавати и проблем ауторства непотписаних песама. Тако песму „Црмничани“ Решетар није сматрао Његошевом, али је Вушовић касније ипак уврстио у Његошев опус, истовремено испољавајући несллагање са Решетаром и у случају ауторства песама из *Оїледала*.³² С друге стране, Вушовић даје за право Решетару што је песму „Мрђен Злосретниковић“ (тј. „Мрђен Несретниковић“) третирао као Његошеву, као што је сматрао исправним и Решетаров суд да песма „Вечерња молитва“ није Његошева, нити песме из *Грлице*.³³

2.4. Речник уз издање Горског вијенца. При састављању речника уз *Горски вијенац*, Решетар је применио диференцијални критеријум при селекцији лексема. Као параметар познатости лексема одабрана је, очекивано, потврђеност у Вуковом *Српском рјечнику*, без прецизирања о којем се издању ради:

„У овај сам рјечник узео све ријечи којих нема у Вукову рјечнику, а и многе што их у њему има за које мишљах да су мање познате у приморју, гдје језичко благо није тако богато као у унутрашњим крајевима. Узех пак у рјечник и све оне ријечи које су протумачене у бечком издању од г. 1876 и у издању браће Јовановића, јер се по томе види да су оне опет слабо познате у унутрашњим крајевима. – Звјездица * стоји уза сваку ријеч које нема у Вука, а из Вукова и академијскога рјечника пренио сам без промјене тумачење многим ријечима.“³⁴

3. РЕЦЕПЦИЈА РЕШЕТАРОВИХ КОМЕНТАРА. Коментаре трајном категоријом није сматрао ни сам Решетар. Мењао је суштину својих коментара и своја граматичка објашњења Његошевих стихова од издања до издања,³⁵ бескомпромисно трагајући за научном истином и нудећи модел по којем се истраживач може одрећи сопственог суда који сматра застарелим и погрешним. Није се либио да саслуша и усвоји утемељене критике, па је тако имао и „многo респекта према примедбама које је на његова тумачења чинио Љ. Стојановић“,³⁶ али није усвојио све напомене свога првог критичара. Многи познији тумачи *Горској вијенца*, додајмо, определили су се касније

за Решетарова, а не за Стојановићева решења у објашњавању појединих стихова.³⁷ Стојановићеве сугестије Решетар је усвајао тамо где је их је сматрао умесним, као у примеру значења везника *e*³⁸ и сл. Велики респект Решетар је показао и према критикама Светислава Вуловића, чија је поједина другачија мишљења такође прихватио при својим изменама коментара.³⁹

Ваља нагласити како су нека Решетарова тумачења Његошевих стихова прихватили безизузетно сви познији тумачи.⁴⁰ Експлицитне похвале на тачност Решетарових коментара нарочито су видљиве код Стевановића, који неретко њима даје предност у односу на коментаре Решетарових критичара,⁴¹ додуше не без изузетка.⁴² У исто време, Стевановић осуђује и поједине коментаре Решетарових опонената, „у којима је било и двођења на погрешан пут“.⁴³

Извесни Решетарови аргументи одбацивани су кроз нове синтаксичко-семантичке анализе неких конструкција, сагледаних у реченичном контексту стиха, на пример: „Решетарево тумачење, које Стевановић није успио да рехабилитује, одбацујемо из семантичких разлога – не може се природним сматрати конструкција у којој се нечији снови на некога збијају, глагол *збиїши/збијати* нема такве семантичко-контекстуалне услове употребе“.⁴⁴ За самога Стевановића, пак, још раније дискутабилно је било значење које Решетар одређује глаголској именици *їлешїење*⁴⁵, синтагми *їїаїни бесмрїїник*⁴⁶ и сл.

3.1. РЕШЕТАРЕВО НЕДОВОЉНО ПОЗНАВАЊЕ ЦРНОГОРСКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ СЛИКЕ. Иако је био значајан дијалектолог који је „доста успјешно одредио положај наших дијалеката, проучавајући их

²⁸ А. Младеновић, *Књија о Њеїошу: сїудїје и чланци*, 83.

²⁹ *Исїо*, 95–96.

³⁰ *Исїо*, 87–88.

³¹ *Исїо*, 89–91.

³² Д. Вушовић, *нав. дело*, 234, 251.

³³ Д. Вушовић, *нав. дело*, 245, 257–259.

³⁴ М. Решетар, *Горски вијенац владике црногорскої Пеїтра Пеїровића Њеїоша*, 145.

³⁵ М. Стевановић, *нав. дело*, 56; А. Младеновић, *Књија о Њеїошу: сїудїје и чланци*, 243–244.

³⁶ М. Стевановић, *нав. дело*, 78.

³⁷ М. Стевановић, *нав. дело*, 78.

³⁸ *Исїо*, 120.

³⁹ *Исїо*, 97.

⁴⁰ *Исїо*, 113.

⁴¹ *Исїо*, 17, 61, 69, 85, 109, 127, 150.

⁴² *Исїо*, 184.

⁴³ *Исїо*, 10.

⁴⁴ Р. Маројевић, *нав. дело*, 174.

⁴⁵ М. Стевановић, *нав. дело*, 66.

⁴⁶ *Исїо*, 24.

у синхронији и дијахронији“⁴⁷ Решетар није до танчина познавао све црногорске говоре, као што је тако познавао, на пример, дубровачки говор. То је условило и одређене грешке у тумачењу Његошевог језика, нпр. у *Горском вијенцу*: „Решетар погрешно мисли да овде *марач* значи што и месец *марџ*. Истина је да Вук у Речнику вели да у Далмацији *марач* значи што и март, али у Црној Гори (па тако и у ‘Горском вијенцу’) *марач* је само *џрви дан марџа месеца*“.⁴⁸ Вушовићеву исправку Решетаревог тумачења прихватио је касније и Стевановић.⁴⁹

Недовољно познавање локалних говора највидљивије је у Решетаревом лошем детектовању фразеологизама и устаљених израза које је Вушовић прецизно издвојио и прокоментарисао, а потом закључио: „Све наведене примедбе на коментар г. Решетара, а вероватно би их се и још нашло, већином, несумњиво долазе само због недовољног познавања локалних израза и особина црногорских говора“.⁵⁰ Слагање са појединим Вушовићевим исправкама значења фразеологизама и других устаљених израза, на пример фразеологизма *џод марамом*, исказао је Стевановић, додајући и нове примере Решетарових огрешења, на пример при тумачењу израза *Боџи браџска*⁵¹ или при тумачењу следећих примера: „Изрази *с љаве џоџинуџи* и на *џаву џоџинуџи*, које оба налазимо у *Горском вијенцу*, не значе исто, већ је први израз – једна лепа метафора домаћег порекла, а друго је прави русизам. И Решетар је свакако помешао та два израза кад у стиху: да чудно ли с главе погџбосмо! (1967) тумачи као – ‘пропадосмо сасвим’“.⁵² Исправном Решетаревом тумачењу значења руског израза *џоџинуџи на џаву* (‘потпуно, сасвим изгинути’) Стевановић се у истој монографији вратио још једанпут, исправљајући опет омашку при утврђивању правог значења локалног израза *џоџинуџи с љаве*, а то је ‘изгубити првака, једног од најглавнијих између нас’.⁵³

С друге стране, Стевановић понегде само допуњава Решетарова објашњења значења израза: „М. Решетар је осетио да израз *не ваља се* када је на њега наишао у стиху: Не ваља се бити кукавица (185) – треба објаснити, па је, сасвим тачно, рекао: *не смије се*. Али, мислим, није довољно само толико рећи, него треба потпуније казати да *не ваља се* значи: не смије се, није допуштено, тј. није ред, није у обичају“.⁵⁴

Не показујући нимало сујете и повређености, у чему се нарочито огледа научна величина, Решетар је отворено признавао своје грешке и исправност Вушовићевих исправки: „Тачно је и што В-ћ говори да у 10,7 треба читати *џјасниџе*

(место *џљасниџе*) а не *џјесниџе* (тј. *џијесниџе*) како је у Д. [...] Признајем и да нисам погодио што сам у 8,1111 окренуо *џек* на *џе*“.⁵⁵ Међутим, како је лако прихватио примедбе тамо где би увидео да није у праву, тако је бескомпромисно остајао при своме суду сваки пут када би осетио да су лингвистички аргументи на његовој страни, без обзира на величину опонентовог ауторитета.

4. РЕШЕТАРОВЕ ГРАМАТИЧКЕ, ЛЕКСИКОЛОШКЕ И ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ. При изношењу граматичких судова о Његошевом језику Решетар је у анализу неретко укључивао не само српски већ и шири словенски контекст, који му је појачавао снагу аргументације, као у случају дериватолошке анализе појединих сложеница: „Напротив мислим да треба *џресџолодрџеџе 2, 161* мијењати на *џресџолодрџеџе*, јер Владика воли такве састављене придјеве а увијек се држи чврстога правила да се од прве ријечи узимље основа на *о* – таквих сложеница са *а* у средини (што би требало да буде генитив синг.) у словенским језицима уопће нема“.⁵⁶

Из данашње перспективе Решетарова сажета лингвистичка запажања у предговору *Горскоџ вијенца*⁵⁷ могу деловати штуро и недовољно разрађено, али ваља узети у обзир ауторову намеру да у најкраћим цртама, синтетички, представи кључне црте Његошевог језика. Из тог разлога Решетар је кренуо у контрастирање Његошевог песничког израза са стандардним српским језиком, тј. у истицање онога „што особито удара у очи“⁵⁸ и углавном се тога правца и држао. Ова одступања у Решетаревом опису сведена су по пореклу у две групе: а) *џијалекџиџизме*, којима је посвећено неупоредиво више пажње и простора; б) *књиџке архаџизме*, тј. русизме и црквенословенизме, међу којима у опису и примерима указује на све типове – фонетске, морфолошке (обличке), лексичке и творбене.

⁴⁷ Д. Ђупић, *нав. дело*, 86.

⁴⁸ Д. Вушовић, *нав. дело*, 219.

⁴⁹ М. Стевановић, *нав. дело*, 102–103.

⁵⁰ Д. Вушовић, *нав. дело*, 224.

⁵¹ М. Стевановић, *нав. дело*, 74, 122.

⁵² *Исџо*, 176.

⁵³ *Исџо*, 199.

⁵⁴ *Исџо*, 62.

⁵⁵ М. Решетар, *Ново издање свих Њеџошевџх џјела*, 229.

⁵⁶ *Исџо*, 223.

⁵⁷ М. Решетар, *Живоџи и рад Пеџира Пеџировића Њеџоџа*, LIV–LVI.

⁵⁸ *Исџо*, LV.

Нису занемарљива ни Решетарова стилистичка запажања. Он жели да и селекцију лексике сагледа у контексту Његошеве поетике и поетичких утицаја. Тако високу фреквенцију античких онима тумачи као одсјај класицизма, и у њему препознаје – помало изненађујуће – директни утицај књижевног учитеља, предромантичара Симе Милутиновића Сарајлије: „Али се у томе погледу најјасније види утицај Милутиновићев у томе што је и владика нажалост врло често у својим пјесмама спомињао свакојака божанска и митска бића из старе грчке и римске митологије“.⁵⁹ Овакав суд, наравно, није могуће доказати, будући да је сва српска класицистичка поезија врвела од грчких и латинских имена, али ни одбацити, нарочито када се узме у обзир да је директни утицај учитеља на ученика генерално доста логичан.

Сагледавајући Његошев поетски израз у контексту Сарајлијиног, Решетар се осврће – сасвим у духу тадашње владајуће српске нормативне стилистике – и на (пред)романтичарско слободније одношење према фонетском склопу речи због версификацијских стега и на (пред)романтичарско лексикотворство, без имало симпатија за смеле песничке експерименте у српском језику: „Срећом није се владика поводио и за оном замршеном а често неразумљивом дикцијом Симовом, па није готово никада због стиха сакратио народне ријечи или ковао свакојаке нове, као што је то тако често радио Милутиновић“.⁶⁰

Из позиције вуковца, Решетар не показује симпатије ни за класицистички славеносрпски језик у поезији Лукијана Мушицког. У Мушицком препознаје Његошев узор за творбу специфичних придевских сложеница, за српски народни језик нетипичних неологизама:

„Од Мушицкога је пак научио да пјева оде (премда није знао да им погоди спољашњи облик, јер није знао старе класичне метрике), па је од њега узео (иако се иначе у погледу језика, на срећу, није за њим поводио) ковање тешких састављених придјева нпр. *кола брзошечна, славоносна војска, крвовидно шруије, кривосудна Венеција* итд.“⁶¹

Односу „нижег“ и „вишег“ стила, тј. односу фолклорног („народног“) и књишког (славеносрпског) језика у Његошевем песничком изразу Решетар се враћа још једном, препознајући класицизам и у метру и у лексци, помало поједностављујући и банализујући поетску функцију античких имена и њихове симболике: „Свобођијада није испјевана на начин правих народних пјесама: у осмерцима је, а владика често у њој

спомиње свакојака митолошка имена, да му пјесма буде ‘вишег стила’“.⁶²

Док са једне стране утврђује утицај класицизма (првенствено поезије Лукијана Мушицког, али и Симе Милутиновића Сарајлије) на Његошев песнички језик, Решетар напореда детектује и романтичарске импулсе, који му кроз језик народне поезије стижу од Вука Караџића и („опет“) Симе Милутиновића Сарајлије: „Осим тога је и Вук (опет уз Сима), како ћемо видјети, на њега утолико утицао што је скупљао и народне пјесме и пјевао пјесме на начин народних пјесама“.⁶³

Конечно, још једно Решетарево стилистичко запажање заслужује посебан коментар, и то оно где констатује Његошев језик специфичног језичко-стилског „скривања“, тј. семантичког затамњивања садржаја који одударују од очекиваног хришћанског наука:

„А ако је гдје и њега тешко разумјети, то је готово само ондје гдје исказује мисли што се не слажу добро с науком хришћанске цркве, те се управо не би смјеле чути од православног владике, па их је зато некако и скривао“.⁶⁴

5. ЊЕГОШЕВИ СЛАВЕНИЗМИ У РЕШЕТАРОВИМ АНАЛИЗАМА. Не чуди што се М. Решетар скоро и не спомиње у монографији Светозара Стијовића о лексичком слоју славенизама у Његошевем језику.⁶⁵ Наиме, Решетара порекло, фреквенција и функција славенизама у Његошевим делима нису научно превише привлачили. Види се то и из предговора његовом канонском издању *Горској вијенца*, у којем све славенизме, без превише лингвистичког удубљивања, третира као рускословенизме, активирани под утицајем Симе Милутиновића Сарајлије: „Утицај Милутиновићев види се напокон и у спољашњем облику владичине поезије, јер се је за њим владика прије свега повео у томе што је писао народним језиком, али опет узимао гдјекоју ‘звучнију’ ријеч из руског црквеног језика“.⁶⁶ Истицање искључиво Милутиновићевог поетичког утицаја као валидне мотивације за Његошеву употребу славенизама у поетским текстовима сасвим сигурно није посве

⁵⁹ *Истио*, XXV–XXVI.

⁶⁰ *Истио*, XXVI.

⁶¹ *Истио*, XXVIII.

⁶² *Истио*, XXVIII.

⁶³ *Истио*, XXVIII.

⁶⁴ *Истио*, XXVI.

⁶⁵ Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим ње-сничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1992.

⁶⁶ М. Решетар, *Животи и рад Пејтра Пејровића Ње-иоша*, XXV.

исцрпно, а самим тим ни посве тачно. Баш као што је Његошеву црквену титулу владике истицао као пресудну за одређена свесна стилска затамњења, о чему смо управо говорили, морао је Решетар тај ванјезички фактор ауторове личности – њеног образовања, лектире, животнога пута и свеукупних назора – узети у обзир и при анализи порекла поетске лексике Његошеве. У трагању за мотивацијом, као подједнако битан фактор морао је Решетар нагласити и тематику и филозофску природу дела, којима је стилска узвишеност славенизама била најадекватнија, најприроднија. Овде Решетар као да није увидео да су славенизми Његошу омогућавали стилске нијансе којих није било у народној лексици. На пример, исте године када и Његош пише *Горски вијенац*, други српски песник, Јован Суботић, пише *Србску грамматику*, у којој наглашава: „Јер сасвим је друго, кад се каже: *најученији муж*, а друго је *учењеји муж*; друго је *најславнији списатељ*, а опет друго *славњеји списатељ*“.⁶⁷

На потенцијалне утицаје лектире при Његошевом усвајању славенизама Решетар је посредно указао нешто касније у тексту: „Од српских књижевника познавао је без сумње све што је боље било за његова времена, али опет само за Милутиновића и Мушицкога може се казати да су утицали на његов песнички рад“.⁶⁸

Опет у духу вуковаца, Решетар још једанпут пише у негативном контексту о славенизмима у Његошевом песничком делу, истичући да они могу да „сметају“ (додуше, само оне које није вешт у рускословенском), а као контраст њима нуди се „народна сликовита дикција“:

„Али готово више неголи особине црногорскога језика оному који није вјешт славенском црквеному језику сметају многе ријечи и многи облици које је владика узео нешто из црквенога а нешто из рускога језика, при чему је и оне прве узимао понајвише према руском изговору. Што су ријечи, то је такође протумачено у рјечнику, а овдје ће се само забиљежити неки руски црквени облици: *историческо* (историчко), *сочинишељ* (сачинитељ), *трагически* (трагички), *жертва* (жртва) и *жертивеник*, *член* (члан), *част* (част) и *честан*, *воскреснуџи* (ускрснути) и *воскресење*, *состав* (састав), *љубов* (љубав), *расијаџије* (распеће), *помјануџи* (помени), *пресиол* (пријесто), *свобода* (слобода); амо иде и што се каткада пише *-није* мјесто *-ње*, нпр. *знаменије*, *познаније* ит.д. мјесто *знамење*, *познање* ит.д.; амо се напослетак може узети и *оџи*, *освешен*, *обеџаџи*, па и *воскреснуџи*,

ваисџину мјесто *ускрснуџи*, *уисџину*. Иначе је у Горском Вијенцу језик врло лијеп те нас својом чисто народном сликовитом дикцијом готово исто тако опчарава колико својом красном садржином“.⁶⁹

Наведени дужи цитат заслужује више коментара. Прво, видљиво је да се Решетар не жели удубити у порекло славенизама. Свесно пропушта прилику да констатује да је у рускословенској именици *воскресење* Његош извршио творбено посрбљавање, замењујући црквенословенски суфикс народним. У исти ранг ставља лексику из руске и српске редакције старословенског језика. На основу Решетарових формулација само се наслућује да су облици *свешџен*, *освешџаџи*, *воскрснуџи* или *ваисџину* у Његошево време, баш као и данас, били практично стилски немаркирани у народном језику. Све то говори нам да је М. Решетар у славенизмима видео лексички слој ниже стилске вредности, што је данас посве неодрживо.

На сличан начин Решетар је писао и о Његошевом избору ортографије: „Без сумње га је углед учитељев и утврдио да се до краја живота држи ‘славеносербске’ ортографије (зато му није било право када је његов Шћепан Мали г. 1850 издан Вуковом ортографијом)“.⁷⁰ Тачну исправку овог Решетаревог податка дао је А. Младеновић, истичући да се „Његош од тадашњег традиционалног писања добрим делом одвојио, бар кад је писао ГВ, нарочито у вези са усвајањем Вуковог принципа обележавања гласова *ћ, ђ, џ*“.⁷¹

Само изузетно је Решетар коментарисао туђе третмане славенизама у Његошевом делу, на пример Вушовићев: „Напротив, за *џреск* П 9, 80 В-ћ има право; то је руска ријеч с руским завршетком, а није српска – српски би било *џријесак*, како је слагар у Л 5, 198 ‘поправио’ моје *џр’јеск*, С истога разлога биће боље оставити без промјене и руски облик *блеск* С 8, 1032, како га је оставио В-ћ; а тако је руска ријеч и *вред* (штета)“.⁷² О Ненадовићевом третману Његошевих славенизама М. Решетар је записао следеће: „Ја у Његошево *жерџва* нисам никада дирао, а и Н има иначе увијек *свобода*, осим *Слободијага* у натпису“.⁷³

⁶⁷ Јован Суботић, *Србска граматика*, 1847, стр. 158, § 114 [рукопис].

⁶⁸ М. Решетар, *Живот и рад Петра Петровића Његоша*, XXVII.

⁶⁹ *Исџо*, LVI.

⁷⁰ *Исџо*, XXV.

⁷¹ А. Младеновић, *Књига о Његошу: сџудије и чланци*, 94.

⁷² М. Решетар, *Ново издање свих Његошевих гјела*, 220.

⁷³ *Исџо*, 228.

6. **ЗАКЉУЧАК.** У овоме раду покушали смо скренути пажњу на неке мање коментарисане аспекте Решетаревог приређивања и тумачења Његошевих дела и језика и стила у њима. Историјска историја рецепције Решетарових коментара Његошевог језика, која би обимом далеко премашила очекиване границе оваквог прилога, вероватно би показала да не постоји нити једна његова реченица, тј. нити једна теоријско-методолошка поставка, конкретна интервенција у тексту или коментар, који касније нису прокоментарисани у сада већ веома обимној његошолошкој литератури.

Добро је позната истина не само у науци: најтеже је пионирима попут Решетара, док су критичари у неупоредиво лагоднијој позицији – имају шта да критикују, имају и сва потоња сазнања, и неограничено време да о свему добро размисле. И тумачи и вредноватељи Реше-

тарове мисли о Његошу имали су сва потоња сазнања до којих је филологија дошла, као и друге сродне научне дисциплине (историја, антропологија, социологија и сл.). Многе од изнесених примедби несумњиво су на месту, а неке од њих отворено је признавао и Решетар. Без обзира на њихов број и снагу аргумената, неће се утишати „Решетарев, заслужено стечени, глас истакнутог његошолога и првог значајног коментатора Горског вијенца“.⁷⁴ Заслужио је то будући да „остала су на снази многа првобитна Решетарева решења, која је он у своме првом коментару дао“.⁷⁵ И не само у коментарима, додајмо на самоме крају, већ и у приређивачким тј. текстолошким поступцима у многобројним издањима која су допринела – што никако не смемо заборавити – да и Петар Петровић Његош у историји српске књижевности и културе добије заслужено високо место.

⁷⁴ М. Стевановић, *нав. дело*, 44.

⁷⁵ *Исто*, 10.